

*G.Əliyeva. Sadə cümlədə predikativlik anlayışının ənənəvi şərh
// Əlyazmalar yanmır, 2019, №2 (9), s. 181-186.*

UOT: 98.21

Gültəkin Əliyeva

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
Bakı şəhəri H.Cavid pr., 31.
e-mail: drgultekin.aliyeva@mail.ru*

SADƏ CÜMLƏDƏ PREDİKATIVLİK ANLAYIŞININ ƏNƏNƏVİ ŞƏRHİ

Məqalə sintaksisin aktual problemlərindən birinə həsr olunur. Burada Azərbaycan və rus dillərində predikativliyin müqayisəli təhlili aparılır. Predikativlik anlayışının lingvistik təsviri verilir ki, bu da problemlə bağlı bəzi mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirməyə imkan yaradır. Məqalədə sadə cümlədə predikativlik məsələsi tədqiq olunur. Predikativliyin ifadə vasitələri öyrənilir, Azərbaycan və rus dillərinin materialları əsasında müqayisə aparılır, onların oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: predikativlik, sintaktik, cümlə, xəbərlilik, kateqoriya

Giriş

Predikativlik dilçilikdə cümlənin müəyyənləşdirilməsinin əsas meyarlarından biri kimi qəbul edilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dilçilər arasında predikativliyin əsas əlamətlərinin nədən ibarət olması barədə fikir eyniliyi yoxdur. Müxtəlif, bəzən yaxın, bəzən uzaq mülahizələr mövcuddur.

Q.A.Zolotova həmmüəllifləri N.K.Onitenko və M.K.Siderova ilə birlikdə özünün “Rus dilinin kommunikativ qrammatikası”nda yazır: “Predikativlik – modallıq, zaman və şəxs dil kateqoriyalarında ifadə olunan subyekt – onun daşıyıcısı ilə predikativlik əlamətinin birləşdirilməsi, cümlənin gerçəkliyə aidliyi” [1, 104]. E.Beliçkova-Krjijkovanın belə bir mülahizəsini də yada salmaq olar ki, predikativlik, əsas etibarilə, danışanın gerçəklik ilə əlaqəsi nöqtəyi-nəzərindən, reallıq, həm də zaman planında cümlənin məzmunu və ya onun həyata keçmə potensialından ibarətdir. Predikativlik feilin və onun morfoloji kateqoriyası vasitəsilə düzəlir” [2, 52]. Ə.Abdullayev, Y.Seyidov, A.Həsənov bu müddəanın türk dilləri üçün də keçərli olduğunu söyləyirlər: “Bu kateqoriyalar dildə danışanın həqiqətə münasibətini bildirir və predikativliyin yaranmasında birinci dərəcəli rol oynayır. Bu əlamətlərdən məhrum olan nitq vahidi ya ayrı-ayrı leksik vahidlərdən – sözlərdən, ya da söz birləşmələrindən ibarət olaraq qalacaqdır” [3, 77-78]. Akademik K.Abdullayev yazır: “Cümlənin bilavasitə səciyyəsinə dönən predikativlik, yəni modallıq, zaman və şəxs ideyaları vasitəsilə reallaşan bu hadisə eyni zamanda sırf formal səviyyədə feili və ya ismi formanın mübtədə ilə onlar üçün ümumi subyekt ideyasının təmsilçisi olan şəxs əlamətində birləşməsindən yaranır” [4, 9].

XX əsrin ortalarında cümlənin təşkilində predikativlik kateqoriyası əsas yer tutur. V.Vinoqradovun predikativlik nəzəriyyəsinin yaranmasından yarım əsrdən artıq vaxt

keçmişdir. Lakin bu nəzəriyyənin mübahisəli məsələləri indiyə qədər həll edilməmişdir. Predikativlik termininin ənənəvi anlayışına nəzər salaq. Bu nədən ibarətdir? Nəzərə alsaq ki, V.V.Vinoqradov predikativlik haqqındakı anlayışını 50-ci illərin əvvəllərində formalaşdırmışdır, bu vaxtdan bir qədər əvvəl akademik L.V.Şerbanın özünün sonuncu məruzəsində dediyi ilə V.V.Vinoqradovun predikativlik haqqındakı fikrini psixoloji, həm də məzmun cəhətdən əlaqələndirmək mümkün deyildi. İntonasiyadan, nəqli, sual, nida, hiss-həyəcan çalarının olub-olmamasından asılı olmayaraq cümlənin əsasını nə təşkil edir? – sualı V.V.Vinoqradovu maraqlandıran məsələlərdən biri idi. Bu L.V.Şerbanın dediyi kimi, o, sadəcə ya gerçəkliyi ifadə edir, ya da *Kitab masanın üstündədir – Книга лежит на столе; Volqa Xəzər dənizinə axır – Волга впадает в Каспийское море* və s. kimi hansısa faktı qeyd edir. Məhz predikativlik V.V.Vinoqradova görə, cümlənin əsası oldu.

Əlbəttə, predikativlik termini V.V.Vinoqradov tərəfindən icad olunmayıb. Çox qədim bir ənənə mövcuddur. Predikat sözü hələ antik qrammatikadan məlumdur. Aydındır ki, bu latın sözüdür, latın *disero danışmaq* feilinə aiddir. Məsələn: *diktə etmək – диктовать, imla – диктант, diktofon – диктофон* və s. Əslində ənənəvi olaraq predikat subyekt haqqında hansısa məlumat kimi başa düşülürdü. Antik dövrdən deyil, erkən orta əsrlərdən məntiqi düşüncənin əsas komponentlərinin strukturu kimi subyekt və predikat haqqında təlim mövcuddur. Aristoteldə isə predikabiliy [5, 91] anlayışına rast gəlinir. Bu gün biz onu təxminən predikatların semantik növləri adlandırırıq. Belə ki, bu terminin tarixi çox uzun və mürəkkəbdir. V.V.Vinoqradova yaxın, onun predikativlik haqqında təliminin birbaşa xələflərindən biri, əlbəttə ki, A.A.Potebnyadır. O, təkidlə qeyd edirdi ki, feilin təsriflənən forması cümlənin əmələ gəlməsini, məhz funksiyalarının müxtəlifliyinin təmin edilməsini və ünsiyyət vasitəsi rolunu oynamasını təmin edir.

Daha sonra, əlbəttə ki, xəbərlilik terminini işlədən A.M.Peşkovskinin, daha sonra alman və ya çex linqvisti Yon Risin adını çəkmək lazımdır. O, 1929-cu ildə Praqada alman dilində “Was ist ein Satz?”, yəni “Cümlə nədir?” adlı kitab çap etdirdi. Vinoqradov bu kitaba istinad etmişdi. Riss burada nə deyirdi? O, həmin an mövcud olan cümlə haqqında olan bütün tərifləri topladı. Onların sayı iki yüzdən çox idi. Riss onları təhlil edərək belə bir nəticəyə gəldi ki, cümləyə aid əlamət elə bir faktıdır ki, burada maddi, əyani və ya nominativ şifahi ifadə olunan məzmun gerçəklik ilə uyğunluq təşkil edir [2, 69-70]. Predikativlik haqqında tərfi bilirsə, görürük ki, buradan V.V.Vinoqradovun izahına bir addım var.

Predikativlik barədə isveçrəli alim Şarl Balli də fikir söyləmişdir. Onun dikton və modus, modallıq, həmçinin obyektiv modallıq adlanan təlimi, cümlənin eyni əşyavi məzmunu, gerçəklik ilə bu və ya digər üsulda uyğunluğudur. Sələflərinin araşdırmalarını təhlil edən V.V.Vinoqradov öz tərifini belə formalaşdırır ki, predikativlik məzmunu ilə cümlənin məzmununu gerçəklik ilə əlaqələndirən qrammatik kateqoriyadır. Məhz bu Vinoqradova qədər heç kim tərəfindən edilməmişdir. V.V.Vinoqradov göstərmişdir ki, predikativlik müasir dildə desək, yüksək, super kateqoriyadır, çünki o, üç əsas sintaktik kateqoriyaya: zaman sintaktik kateqoriyasına, şəxs sintaktik kateqoriyasına və modallıq sintaktik kateqoriyasına əsaslanır. Biz bilirik ki, bu kateqoriyaların hər biri morfoloji deyil, məhz sintaktikdir, ona görə ki, bu kateqoriyaların tərkibinə uyğun gələn morfoloji kateqoriya daxil olur. Lakin onların adı tükənmir. Zaman sintaktik kateqoriyası zaman feili kateqoriyadan genişdir, ona görə ki, sintaktik zamanın ifadə vasitələrinə nəinki feilin zaman formaları, həm də leksik ifadə vasitələri, daha çox zərflər aiddir. Belə ki, leksik vasitələr həmişə qrammatik vasitələrdən daha güclüdür. *Dünən küçə ilə gedirəm və görürəm – Иду вчера по улице и вижу* onda *dünən – вчера* zərfinin mənası birmənalı göstərir ki, indiki zaman formasında işlənib verilən bütün məlumat indiki zamanın planına baxmayaraq keçmiş plana aiddir. Sintaktik şəxsin ifadəsində nəinki feilin şəxs formaları, həm də şəxs əvəzlilikləri və isimlər də iştirak edir. Təsadüfi deyil ki, mübtədə isimlə ifadə ediləndə feil onunla üçüncü şəxsə uzlaşır. Deyə bilirik, *Kitab masanın üstündədir – Книга лежит на столе. Kitab masanın üstündəyət –*

Книга лежу на столе və ya *Kitab masanın üstündə* – *Книга лежишь на столе* deyilə bilməz. Feil onunla üçüncü şəxsdə uzlaşır.

Morfoloji söz sinfi kimi isimdə də şəxs kateqoriyası yoxdur. Sintaktik strukturun komponenti kimi isim sintaktik struktura aid olur və artıq morfoloji deyil, sintaktik (üçüncü) şəxsi bildirir. Modallıqdan danışarkən təsdiq edə bilərik ki, sintaktik modallıq feilin xəbər, lazım, əmr formalarına əsaslanır, amma o, feili kateqoriyadan genişdir, çünki sintaktik modallığın ifadə vasitələri əlavə modal sözlərdir. *Çıxış edən bizim müəllimdir* – *Выступаящий наш преподаватель*, bura hansısa əlavə komponent daxil etsək, məsələn, *deyə* və ya *təncə*, nəticədə əslində çıxış edənin bizim müəllim olub-olmadığı məlum deyil. Məzmunun reallıq ilə əlaqələnməsində *deyə* mühüm rol oynayır. V.V.Vinoqradovun predikativlik haqqındakı şərh çox qısa olaraq bundan ibarətdir. Vacib məqamları qeyd etməsək, onun xarakteristikası tam olmaz. Vinoqradov qeyd edir ki, predikativlik istisnasız bütün cümlələrə məxsus olan qrammatik kateqoriyadır. Bu o deməkdir ki, predikativlik söyləmələrdə də müəyyən edilir. Dil strukturu kimi cümlələrdən və bu strukturun reallaşması kimi söyləmələrdən ibarət olan bölgü Vinoqradov öz əsərini yazan zaman, ümumiyyətlə, aktual deyildi. Ona görə də adəti üzrə bütövlükdə söyləmələr cümlə adlanırdı. Yeri gəlmişkən, 1979-cu ildə Praqada çex alimlərinin “Rus dili qrammatikası” nəşr olundu. Sintaktik tomonun redaktoru olan H.Beliçeva-Krjijkova girişdə yazır ki, bir tərəfdən, məhz indi bu bölgünü semantikleşdirdiyimiz kimi cümləni və digər tərəfdən, söyləmi ayırmaq lazımdır. Daha sonra hər ikisini nəzərdə tutaraq geniş mənada cümlə terminindən istifadə edəcəyik, ona görə ki, ona daha çox alışmışıq” [2, 52]. Cümlənin dil ünsürü, dilin quruluş vahidi kimi bölümü və onun nitqini həyata keçirən söyləmələr məhz çex-praqa linqvistik dərnəyindən, 1920-ci illərin sonu-1930-cu illərin əvvəllərinin funksionalizmindən gəlir. Beləliklə, V.V.Vinoqradov əsaslandırır ki, predikativlik istənilən cümləyə, istənilən, dediyimiz kimi söyləmə, yəni hansısa iki və ya bir sözlə deyilən *bəli indi* – *ну да, сейчас* və ya *yox bir* – *ну вот еще* və ya *a ha* – *a xa* və s. aiddir. Bunları modal, modal-situativ söyləmələr adlandırmaq olar. Belə söyləmələrin sayı çoxdur. V.V.Vinoqradov əsaslandırır ki, belə söyləmələrdə də predikativlik kateqoriyası mövcuddur. Düzdür, söyləmələrdə predikativlik kateqoriyası necə ifadə olunur sualına gəlib çatarkən V.V.Vinoqradov gözlənilmədən çox qısa danışır. Bu suala o, altı, yeddi sətirdən ibarət balaca bir abzas həsr edir. Orada deyilir ki, predikativliyin ifadə vasitələri müxtəlifdir. Bu xüsusi morfoloji, intonasiyalı-sintaktik vasitələr ola bilər, lakin nümunə gətirmir, sadəcə vasitələr müxtəlif olur təsdiqi ilə kifayətlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, Vinoqradovun nəzəriyyəsi nəinki canlı marağa, həm də canlı müzakirəyə səbəb oldu. Onun gedişatında bəzən tənqidi, bəzən də ciddi qeydlər söyləndi. Xüsusilə Leninqrad universitetində işləyən M.M.Stebliin-Kamenskinin 1956-cı ildə yazdığı “Predikativlik haqqında” adlı məqaləsi çox geniş tanınır [6, 35-43]. M.M.Stebliin-Kamenski V.V.Vinoqradovun nəzəriyyəsinə aşağıdakı iddiaları irəli sürür. Birinci, əgər predikativlik cümlənin məzmununu gerçəklik ilə əlaqələndirirsə, onda predikativlik tərkibinə daxil olan modallıqdan nə ilə ayrılır. İkinci, əgər predikativlik feili xəbərlə sıx bağlıdırsa, onda Vinoqradovun təklif etdiyi anlayış, ikiqat termindir. Məsələn, A.M.Peşkovski bu termindən istifadə etmişdir. Predikativlik xəbərlədirsə, əlavə bir terminə ehtiyac qalmır. Üçüncü, V.V.Vinoqradov predikativlik odur ki, cümləni cümlə ilə düzəldirik fikrini dəfələrlə istifadə edir. M.M.Stebliin-Kamenski istehza ilə deyir ki, onlar qətiyyənlə informativ deyil. Bu qeydlər hansısa əsaslı sübutlarla qeyd olunub? Vinoqradov bu qeydə cavab verməyib. Bir nömrəli linqvistin mövqeyini qoruyanlar onsuz da çox idi. Onun nüfuzu böyükdür. Görünür ki, İ.V.Stalin dövründə cəmiyyətdə fəaliyyətsizlik hələ çox güclü idi. Belə bir dövrdə M.M.Stebliin-Kamenski kimi cürətli çox az idi. Məsələn, İ.İ.Roskopov, O.A.Krılova kəskin irad bildirir, tənqidi mülahizələr söyləyirdilər. Predikativlik haqqında diskussiyalar zəifləməmişdən xeyli əvvəl, yəni 1961-ci ildə T.P.Lomtyev yazır: “Əgər predikativlik varsa, onda qarşımızda cümlə var. Əgər qarşımızda cümlə varsa, onda orada predikativlik var. Cümlə varsa, predikativlik var, cümlə yoxdursa, predikativlik də

yoxdur və əksinə” [7, 30]. V.V.Vinoqradovun ardıcılığının tədqiqatlarında elə bir situasiya yaranmışdı ki, görünür, onun özü bunu nəzərə almamışdı. Bu situasiya ondan ibarət idi ki, predikativlik cümlədə daha aydın feilin təsriflənən forması ilə əlaqələndir. Yaxşı olardı tələbələrə izah edək ki, predikativlik nədir və lövhədə yazmaq, məsələn: *oğlan – мальчик; budur, bax – вот; qaçmaq – бежать; çöl – дворовый; kirşə – саласки; Juçka – Жучка; qoyub – посадив* və s. Soruşaq ki, sizin qarşınızda bir-biri ilə əlaqəsi olmayan bir sıra söz var. Hansı mənanı burdan əldə etmək olar? Cavab verirlər – *Bəli, bacarıyıq*. Bəs deyə bilərsiniz ki, məhz nə baş verir və ya baş vermişdir və ya nə baş verəcək və ya nə baş verə bilər? – *Bacarmırıq*. Bəs onun birmənalı olması üçün nə etmək lazımdır? Yalnız təsriflənən forma. Cümlədə təsriflənən forma meydana çıxan kimi o öz dövrəsini yaradaraq gerçəklik ilə birmənalı əlaqə yaradır və biz bitmiş məlumat əldə edirik. A.S.Puşkin yazır: *Вот бежал бы дворовый мальчик в саласке Жучку посадив – Бax, күçə oğlanı Juçkanı kirşəyə oturdub qaçardı* və ya *nə qaçardı* o zaman real həyatda yeri olmayan, yalnız təsəvvür edilən və ya arzu olunan olardı. Predikativliyi feilin təsriflənən forması ilə daha aydın Y.Beliçeva-Krjijkova əlaqələndirir. O, birbaşa yazır ki, predikativlik feilin təsriflənən forması olan hər yerdə mövcuddur [2, 67]. Digər təriflər, Q.A.Zolotova, V.A.Beloşapkova, N.Y.Şvedova, A.L.Levitski, sintaksisin nəzəri əsaslarında bu dəqiq ifadə olunmur.

Bu, Vinoqradovda olduğu kimi, modallıq, zaman və şəxs dil kateqoriyalarında ifadə olunan eyni forma və cümlənin gerçəkliyə aidliyidir. Modallıq, zaman və şəxs dil kateqoriyaları haradan alınır? Dildə hər üç mənanı ifadə edə bilən tək bir vasitə – feilin təsriflənən forması mövcuddur. Q.A.Zolotovanın tərifində predikativliyin təsriflənən forma ilə sıx bağlılığı birbaşa təsdiq olunmur. Fikrin implikasiya edilməsi ilə Q.A.Zolotovanın özü də razılaşmır. Burada belə bir sual meydana çıxır. Təsriflənən formaya malik olmayan söyləmlərlə nə etmək olar? Bu söyləmlərin özündə təsriflənən forma yoxdur, lakin kontekstdə mövcuddur. Məsələn: Xlestakovun replikasına nəzər salsaq görürük ki, ikinci pərdənin əvvəlində şəhər rəisi gəlir və Xlestakovu yeni mənzilə dəvət edir. O çox qorxur, elə bilir, yeni mənzil həbsxanadır. O, qışqıraraq “*Yeni mənzilə?*” “*Yox bir*” – «*Вот ещə*». «*Вот ещə*» ifadəsinin semantikasi nədən ibarətdir? Belə bir nəticəyə gəlirik ki, «*вот ещə*» ifadəsinin semantikləşməsinin üç qəbul oluna bilən yolu var, yəni *bax, bu da yeni xəbərdir, mənə xoş gəlməyən*, yəni *bu pis xəbərdir*. Onu indikativdə, sintaktik, qeyri-reallığa uyğun olaraq müxtəlif variantlarda izah etmək olar. Bu arzu olunmayan, feilin lazım forması və s. də ola bilər. O, indikativdə indiki zamanda deyil, keçmişdə də izah oluna bilər. Bu izahların biri digərindən üstün və inandırıcı deyil, belə ki, modallıq, zaman və şəxs dil kateqoriyalarını ifadə edən forma feilin təsriflənən formasının olmasını göstərir. Bu N.Y.Şvedovada daha aydın əks olunur. “Predikativlik formal sintaktik vasitələri olan tam kompleksli kateqoriyadır ki, məlumatı gerçəkliyin bu və ya digər zamanı ilə əlaqələndirir [8, 85-86]. Burada da təsriflənən formanın birbaşa təsdiqi yoxdur. Lakin formal sintaktik vasitələrin ifadəsi var. Əlbəttə, bu təsriflənən formadan çox genişdir. Lakin təsriflənən formasız da çox pisdir. A.Beloşapkova yazır: “V.V.Vinoqradov cümlənin qrammatik əsasını məhz qrammatik mənə, ona əsaslanan və onu əks etdirən nitq aktının kompleks əlaqəsində görmüşdür. O, formal ifadəsi olan qrammatik mənanı kompleks şəkildə həmişə predikativlik adlandırır” [9, 151]. Bu isə həmişə formal ifadəsi olan qrammatik mənadır. «*Вот ещə*» replikasında predikativliyin formal ifadəsi haradadır? Deyiləndən hansı nəticə çıxır? Belə çıxır ki, modal-situativ ifadələr *yox bir – вот ещə* və ya *axı necə – ну как же; necə, necə, necə – как же, как же* bir növ vətəndaşlığı olmayan şəxslər kimidir. V.V.Vinoqradov deyir ki, onlar da eynilə digərləri kimi predikativlidir. İndi belə alınır ki, xeyir. Eyni zamanda modal-situativ söyləmlər mübtədə, xəbər ilə tam predikativ struktura əsaslanır ki, həm bu, həm də digərləri kommunikativ funksiyanı çox yaxşı yerinə yetirir. Əsası odur ki, şəhər rəisinin ehtiyacı yoxdur, kimsə onun yanında dursun və Xlestakovun «*вот ещə*» ifadəsini rus dilinə tərcümə etsin. Şəhər rəisi onun mənasını çox yaxşı başa düşür. Onu tərcümə etmək lazım deyil. Deməli, predikativlik

haqqında nəzəriyyəni, V.V.Vinoqradova görə izah etsək, boşluq meydana çıxır. Bu boşluqdan azad olmaq üçün, birinci, predikativliyin predikasiya ilə əlaqəsinə baxmaq lazımdır, təəssüf olsun ki, bu barədə çox az yazılıb və deyilib. İkinci, sözlərin ən əsas əlaməti olan kommunikativlik ilə predikativliyin əlaqəsinə nəzər salmaq lazımdır.

Türkölogiyada, o cümlədən Azərbaycan dilçiliyində predikativlikdən cümlənin əsasını təşkil edən bir amil kimi çox az bəhs olunmuşdur. V.V.Vinoqradov tərəfindən predikativliyə verilmiş tərif son zamanlar həmin məsələdən bəhs edən bir çox Azərbaycan dilçiləri və türkoloqlar tərəfindən eyni ilə qəbul edilmişdir. Elə bir cümlə yoxdur ki, orada müəyyənləşən və müəyyənləşdirən komponentlər olmasın. Bütün cümlələrdə fikir predmetin xarakteristikası olur, lakin o, (fikir predmeti) bəzən sözlə ifadə olunmur və cümlənin semantikasından başa düşülür, yaxud mətnin müəyyən bir nöqtəsində verilmiş olur. Predikativliyin əsas daşıyıcısı xəbərdir. Ona görə də çox zaman predikativliklə xəbərlilik qarışdırılır [10, 77-78]. Bəzən predikativliyin, xəbərliliyin yalnız feillə təşkil edildiyini qəbul etmişlər. Belə ki, cümlədə feili "canlı" hesab etmiş və onun cümlədə təşkiledici rolunu böyütmüşlər. Cümlədəki başqa sözləri isə "ölü" söz kimi nəzərə almışlar. Halbuki dilçilikdəki bu meyl düzgün olmamışdır. Düzgün olmayan bu meylin tərəfdarları psixoloji cərəyana mənsub olan Vilhelm fon Humbolt, Şteyntal Maks Müller və s. alimlər olmuşdur. Onlar feilin rolunu həddindən artıq şişirtmişlər. Məsələn, Vilhelm fon Humbolt feili cümlənin "ürəyi" ("canı") adlandırmışdır [3, 11]. Belə hesab etmişlər ki, harada feil varsa, orada xəbərlilik var. Bununla da onlar feillə cümlə üzvü olan xəbəri eyniləşdirmişlər. Bu isə başqa nitq hissələrinin cümlə üzvü kimi xəbər vəzifəsində çıxış etməsini kölgə altına salmışdır. Halbuki başqa nitq hissələri şəxs şəkildəsi qəbul etməklə xəbər vəzifəsində olur. Məsələn: *Qaranlıqda işıqdır – o işığa yol açacaq. Məsləki varlığından böyükdür, min qat böyük. Böyüklük heykəlidir Dədə Heydər Atatürk!* (Xəlil Rza Ulutürk). Predikativliyin qrammatik ifadə vasitələri var: feilin forma və zaman şəkildələri, şəxs şəkildələri, ədatlar, intonasiya və s. Azərbaycan dilçilərindən Y.M.Seyidov cümlə nəzəriyyəsi ilə əlaqədar bəzi məsələlərdən, o cümlədən predikativlikdən bəhs etmişdir. Predikativlik, sözlərin müəyyən qaydada müəyyən qrammatik üsullarla əlaqələnməsindən meydana gəlir, burada modallıq, zaman və şəxs kateqoriyaları əsas rol oynayır [11, 34].

Bizim fikrimizcə, cümlənin əlamətləri sırasında predikativlik mühüm yer tutur. Mübtəda-xəbər əlaqəsi cümlə strukturunun təşkiledici mərkəzidir. Cümlənin yaranması üçün sözləri, söz birləşmələrini bir-biri ilə əlaqələndirmək lazımdır ki, istənilən fikir ifadə edilsin. Bunun üçün hal şəkildələrini, qoşmaları, bağlayıcıları, ədatları, modal sözləri və bütün digər qrammatik vasitələri düzgün nəzərə almaq və düzgün səfərbər etmək lazımdır. Bu cəhətdən xəbərin üzərinə mühüm vəzifə düşür. Xəbər zaman, şəxs, modallıq əlamətlərinin köməyi ilə predikativliyin yaranmasına, sözün, söz birləşməsinin cümlə şəklində formalaşmasına səbəb olur.

Nəticə

Yuxarıda deyilənlərdən görürük ki, tədqiqatçılar tarixən cümlədə hər bir sözdə predikativlik olduğunu bildirmişlər. Tədrisən son məqam müstəsna olmaqla, əvvəlki sözlər zəif predikativ xarakter almış və nəhayət, predikativlik cümlənin xəbərində möhkəmlənməklə monopredikativ cümlələr yaranmışdır. Predikativliyin əsas daşıyıcısı xəbərdir. Onun ifadə vasitələri isə feilin forma, zaman, şəxs şəkildələri, ədatlar, intonasiya və başqalarıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Золотова Г.А., Онитенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998, 250 с.
2. Беличкова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке //

Актуальные проблемы русского синтаксиса. М., Наука, 1984, С. 49-77.

3. Abdullayev Ə., Seyidov Y., Nəsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. IV hissə. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 423 s.

4. Abdullayev K. Azərbaycan dilinin sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, Maarif, 1998, 284 s.

5. Стяжкин Н.И., Субботин А.Л. Предикабилии // Философская энциклопедия. Т. 4. 5 т. М., Наука, 1967, 397 с.

6. Стеблин-Каменский М. И. О предикативности // Вестник ЛГУ. 1956, № 20, с. 35-43.

7. Ломтев Т.П. О совещании по теории синтаксиса // Вестник МГУ. Сер. VII. Филология и журналистика. М., 1961, № 5, 29-37.

8. Шведова Н.Ю. Русская грамматика. М., 1980, 278с.

9. Белошаркова В.А. Современный русский язык. Изд. 2-ое, М., Высшая школа, 1989, 800 с.

10. Kazimov Q.Ş. Seçilmiş əsərləri. V cild. Bakı, Nurlan, 2008, 500 s.

11. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, Adiloğlu, 2017, 429 s.

Гюльтекин Алиева

Традиционная трактовка понятия предикативности в простом предложении

Статья посвящается одной из актуальных проблем синтаксиса. Здесь проводится сравнительный анализ предикативности в азербайджанском и русском языках. Дается лингвистическое описание понятия предикативности. Это позволяет внести некоторую ясность в спорные вопросы по этой проблематике. В статье исследуется вопрос предикативности в простых предложениях. Изучаются средства выражения предикативности, проводится сравнение на основе материалов азербайджанского и русского языков, а также определяются их сходные и отличительные черты.

Ключевые слова: предикативность, синтаксический, предложение, сказуемость, категория

Gultakin Aliyeva

Traditional interpretation of the concept of predicativity in the simple sentence

The article is devoted to one of the actual problems of syntax. Comparative analysis of predicativity in the Azerbaijani and Russian languages is carried out in this paper. Linguistic description of predicativity in this thesis has given. In this article allows to bring some clarity to the controversial issues. This problem is investigated on the basis of different types of simple sentences. The means of expressing predicativity are studied, predicatives are compared on the basis of materials of the Azerbaijani and Russian languages, and their similar and different features are determined.

Key words: predicativity, syntactic, sentence, predicate, category

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 09.07.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 17.08.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nərmin Əliyeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.